

U Epilogu (str. 363.-367.), ističe se da su okolnosti uspona i pada ministara bile i u tome što su djelovali i razmišljali na razini Hrvatske u jednom od njezinih najtežih razdoblja u suvremenoj historiji te, nastavlja autor, njihov pad simbolizira kraj revolucionarnog vremena i početak oporavka Hrvatske i Srbije kroz korištenje Jugoslaviji. (str. 364.)

Prilozi na str. 369.-386., sadrže fotografije, veliki broj radova kao prijedlog za sinkrono čitanje, bibliografiju i indeks imena.

Dokumenti na str. 387.-478., donose jedanaest zanimljivih materijala: Srpska banka Zagreb: Predstavka, Ana Ćelap: Rad knjižare Ćelap tokom rata, Srpsko pjevačko društvo Sloga: Žalba, Informativni razgovor s Radeka Milanom, Indeks zabranjenih knjiga, Agitprop protiv staljinizma, Gojko Nikoliš: Izvještaj o obilasku kotara Vrginmost, Rade Žigić: Govor na svečanoj akademiji povodom 32-godišnjice velike Oktobarske revolucije, Stanko Opačić: «Sočinjenje», Bogoljub Rapajić: Zapisnik o partijskoj istrazi, Đurđe Bošković: Predlog za obnovu srpskih manastira u Hrvatskoj, Dušan Brkić: Zapisnik sa suđenja.

Partizansko ljetovanje knjiga je nastala mješavinom dijelova regionalnih historija, psihološkim portretiranjem pojedinaca važnih za kontekst te velikim brojem arhivskoga gradiva, najviše tajnim policijskim izvještajima. Velika manjkavost djela je u tome što se autor nije služio uobičajenim znanstvenim aparatom tako da nije moguće otkriti podrijetlo gotovo niti jednog citata, točnije, arhiva, arhivskog fonda ili literature. Primjetno je i Višnjićevo izrazito antikomunističko stajalište u raščlambi poratne povijesti. Ako uzmemo slavnu Tacitovu izjavu *sine ira et studio* kao nepisano pravilo kojega bi se svaki povjesničar ili onaj tko opisuje prošle događaje trebao pridržavati, mišljenja smo kako je autor pristupio temi upravo suprotno od toga. Vidljivo je to u mnogim ironičnim primjedbama, na račun novonastalog poretka. Višnjićev rad je zasigurno nastao višegodišnjim istraživanjem i pisan je s izrazitim literarnim talentom, no on je u najvećoj mjeri plod strasti, a konačan rezultat je, teško je oteti se tom dojmu, pobjeda emocija nad nepristranošću.

Tomislav ANIĆ

Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija država koja je odumrla*, Prometej (Zagreb) i Samizdat B92 (Beograd), 2003., 531 str.

Knjiga Dejana Jovića još je jedan rad o raspadu Jugoslavije prvotno nastao kao doktorska disertacija, obranjena na London School of Economics 1999. godine. Djelo koje se ovdje prikazuje produkt je četverogodišnjeg preddoktorskog i trogodišnjeg postdoktorskog istraživanja, temeljenog ponajviše na razgovorima autora vođenih s političkim akterima opisanih događaja, te objavljenim memoarima, dnevnicima, knjigama, intervjuima i napisima nekih od sudionika samih događaja. Svjesni broja radova u proučavanju ovoga toliko provokativnog i složenog problema od strane domaćih i inozemnih istraživača nadamo se kako će Jovićevo djelo biti izazov svima koji mogu nešto kazati o bilo kojem aspektu nastanka, života i pada jedne tvorevine koja je obilježila dobar dio prošlog stoljeća, osobito onog od 1945. do 1992. godine. Tom problematikom dosada su se najviše bavili novinari ili sami sudionici događaja kroz svoja memoarska djela.

Na samom početku djela Jović je u prvom poglavlju «Kritička analiza postojećih interpretacija» (23.-103.) analizirajući dosadašnje radove na temu o razlozima i

posljedicama raspada SFRJ, detektirao osam najčešće navođenih uzroka tomu. To su: ekonomska kriza, tzv. «drevna etnička mržnja» među jugoslavenskim narodima, nacionalizam, kulturalne razlike među jugoslavenskim narodima, promjene u međunarodnoj politici, uloga raznih ličnosti u stvaranju i razaranju jugoslavenske države, predmoderni karakter jugoslavenske države, koji se često uspoređuje s carstvima, nasuprot nacionalnoj državi i naposljetku strukturalno-institucionalni razlozi. Autor prihvaća sve nabrojane razloge raspada Jugoslavije kao u većoj ili manjoj mjeri relevantne za dezintegraciju, osim razloga drevne etničke mržnje među jugoslavenskim narodima. Za tu tvrdnju podastire čitav niz dokaza. Navest ćemo jedan dovoljno eklatantan primjer u prilog tomu, istraživanje o socijalnoj distanci između pripadnika jugoslavenskih naroda Dragomira Pantića iz 1987. godine među radničkom populacijom u Jugoslaviji. Njegovo je istraživanje pokazalo da je jedino socijalna distanca prema Albancima bila značajna. U tom uzorku je tada, samo tri godine prije izbora, 72 posto Hrvata/Hrvatica izjavilo da ne bi bio problem vjenčati se sa Srpkijom/Srbinom, a za 74 posto Srba/Srpkinja kako ne bi bio problem vjenčati se s Hrvaticom/Hrvatom, (str. 39.) Budući da je to istraživanje provedeno među radničkom populacijom, može se pretpostaviti kako je socijalna distanca bila čak i manja među studentima i obrazovanom populacijom, navodi autor.

U drugom poglavlju «Kardeljev koncept – Stvaranje četvrte Jugoslavije» Jović nam je ponudio novu periodizaciju jugoslavenskih konstitutivnih koncepata. Umjesto dosadašnja dva – ratnog i predratnog, ponuđena je podjela na četiri ideološka koncepta: 1. koncept narodnog jedinstva dominantan od 1918. do 1939., koji je inzistirao na tome da Jugoslavija bude potvrda i jamac slobode svih Južnih Slavena u odnosu na druge prije svega susjedne identitete navodi autor. Najznačajnija odrednica tog prvog koncepta je narodotvornost tj. želja za stvaranjem jake države koja bi stvorila jednu jedinstvenu jugoslavensku naciju i tako zamijenila postojeće slovensku, hrvatsku i srpsku. 2. koncept sporazumske Jugoslavije datiran je kolovozom 1939., odnosno sporazumom između Krune i hrvatskih političara predvođenih Mačekom, koji je za kratko dokinuo dvije radikalne opcije doktrinu radikalnog jugoslavenskog integralizma i doktrinu hrvatskog separatizma (str. 113.) 3. koncept bratstva i jedinstva od 1945. do 1974. temeljen je na obećanju da će Jugoslavija biti potpuno drugačija od prethodne u nacionalnom i socijalnom pitanju. Na prethodnu sporazumsku državu komunisti su gledali kao na slabost i priznanje neuspjeha jugoslavenskog projekta kakvim ga je zamislila i vodila buržoazija. Ideja *nove Jugoslavije* predstavljala je neku sveobuhvatnu parolu, koja je mnogima ponudila ponešto, a nikome sve, navodi Jović. Ta treća Jugoslavija bila je oblikovana po Titovoj mjeri te je autor naziva Titovom Jugoslavijom. Ideja bratstva i jedinstva postupno je potiskivana, da bi najprije ustupila mjesto socijalističkom jugoslavenstvu (u ranim šezdesetim), a potom u (sedamdesetim) konceptu zajedništva jugoslavenskih naroda i narodnosti (str. 131.) To je bilo razdoblje u kojem je južnoslavenska dimenzija jugoslavenskog identiteta istiskivana u korist socijalizma. Četvrti Kardeljev koncept koji je dominirao od 1974. do 1990. temeljio se na suprotnim načelima od sva tri prethodna koncepta. Jugoslavija je po njemu bila interesna zajednica, koju povezuju prije svega tri interesa: zajednička obrana, vođenje vanjske zajedničke ekonomske politike i drugi ekonomski interesi, te izgradnja socijalizma na isti način.

Težište knjige stavljeno je upravo na razdoblje od 1974. do 14. Kongresa SKJ održanog od 20. do 22. siječnja 1990., odnosno od vremena prihvaćanja Ustava do raspada SKJ nosivog stupa SFRJ, vidljivo je to i iz podnaslova “Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)”. Kardelj je vjerovao kako će socijalizam, a ne sama

Jugoslavija biti ključno pitanje, jer je oblik i sadržaj vlasti važniji od same države. Na državu se gledalo kao na jednu od institucija liberalne demokracije, koja kao takva nema budućnosti. Držeći se osnovnih počela, jugoslavenski komunistički ideolozi, smatrali su kako je komunizam besklasno i bezdržavno društvo te u njemu država ne smije raditi nikakvu prepreku u ostvarenju te vizije. Na putu prema tom ostvarenju država je institucija koja mora odumrijeti. Socijalizam je shvaćen kao antietatizam, a svrha mu je podruštvljenje funkcija države. Kardelj je bio uvjerenja kako Jugoslavija mora biti avangarda jer su jedino u njoj komunisti shvatili Lenjina i krenuli putem samoupravljanja. Svaka pomisao i ideja stvaranja snažne centralizirane države u potpunosti je suprotnosti projektu socijalizma, te bi kao takva bila u potpunom neskladu s idejom podruštvljavanja države. Često je naglašavao da Jugoslavija ne bi mogla opstati kao zemlja državnog socijalizma, ako bi pokušala stvarati naciju tamo gdje već postoje dovršene nacije. Jugoslavenstvo je u tom zadnjem razdoblju bilo sumnjivo, a tretirano je kao mogući uvod u unitarizam i etatizam, naposljetku ga se moglo sumnjiviti i za staljinizam. Za Kardelja bi negiranje činjenice da u Jugoslaviji postoje Srbi; Hrvati, Slovenci i ostali narodi moglo srušiti Jugoslaviju, čak i onda ako jugoslavensko opredjeljenje među jugoslavenskim narodima bude snažno, bio je uvjerenja kako se takva mogućnost ne smije ispriječiti na putu prema ostvarenju vizije, vizije globalnog socijalizma u kome će forma biti nacionalna, a sadržaj socijalistički. Budući da ni liberalna demokracija nije uspjela stvoriti jugoslavensku naciju, tako nema potrebe da socijalizam preuzme tu zadaću od svog ideološkog protivnika. Socijalizam mora pokazati postojećim nacijama kako je spreman ponuditi postojećim nacijama više nego što je to učinila liberalna demokracija. Smisao socijalizma je podruštvljavanje funkcija države i promoviranje samoupravne demokracije. Onoga trenutka kada se to postigne državni će se aparat pretvoriti u specijaliziranu javnu službu samoupravnog društva (str. 140.) Upravo poradi takve vizije pojam državno vlasništvo zamijenjen je pojmom društveno vlasništvo. Kardeljev je koncept isto tako isključivao pojam država i iz Ustava, koristeći umjesto njega pojam državna zajednica.

Za razliku od drugih socijalističkih država Jugoslavija je bila kud i kamo otvorenija, ona je u znatno većoj mjeri od njih bila utemeljena na ideologijskom, a ne na pragmatičnom načelu, navodi Jović. U stvarnosti Kardelj je provodio Marxovu preporuku iz jedanaeste teze o Feuerbachu: za njega nije bilo dovoljno samo interpretirati svijet na novi način, nego je sve učinjeno da se svijet izmijeni kako bi se realnost približila toj interpretaciji (str. 147.).

Trećim poglavljem «Zašto je Srbija prihvatila Ustav iz 1974?» Jović je na suprotnom stajalištu od danas rasprostranjenog mišljenja, posebice u Srbiji kako joj je Ustav nametnut. Srbija je po njemu prihvatila Ustav jer je bio u skladu s percepcijom srpskih nacionalnih interesa, onako kako ih je vidjela tadašnja srpska politička elita. Kako je Kardelj bio zagovornik republika država, jer su one izraz državnosti i suverenosti svakog jugoslavenskog naroda njima pripada suverenost, i na njima je koliko će od te svoje suverenosti prenijeti na federaciju i pokrajine, bit je četvrte Jugoslavije bila u tome da se nije htjelo dopustiti miješanje u unutrašnje stvari republika. Decentralizacija Jugoslavije značila je veću samostalnost svih republika, pa tako i Srbije, što je tadašnje vodstvo htjelo iskoristiti za modernizaciju privrednog života, liberalizaciju politike i povećanje utjecaja Srbije na politička zbivanja. Srpski komunistički lideri ondašnjeg vremena smatrali su kako onaj tko hoće upropastiti Srbiju treba samo propovijedati srpski nacionalizam, jer je to najsigurniji put da se nanese trajna šteta Srbiji i srpskom narodu (str. 199.). Sredinom osamdesetih retorika i politički koncept treće

Jugoslavije postaju dominantan smjer srpske politike, tada Ranković i Ćosić postaju narodni heroji, a Kardelj, Petar i Ivan Stambolić izdajnici.

U četvrtom poglavlju «Ekonomska kriza» autor analizira posljedice prihvatanja Kardeljevog koncepta na jugoslavensku ekonomiju, koji je bio temeljen na njenim radikalnim promjenama. Izravni produkt tog koncepta u tom smislu bio je Zakon o udruženom radu (ZUR), u kojem su bili definirani glavni ciljevi ekonomskog sistema Jugoslavije. On je radnicima omogućavao direktno upravljanje u procesu odlučivanja, kontrolu nad cijelom društvenom reprodukcijom, a najveći dio državnih funkcija u privredi preuzeli su radnički savjeti. Samoupravljanje je na taj način razvlašćivalo Partiju, baš kao što je socijalizam razvlašćivao državu. Jović navodi kako je to bio jedan od najskupljih privrednih sistema u svijetu. «Umjesto da je poticao integraciju, doveo je do fragmentacije na svim razinama: najprije na ekonomskoj, potom na političkoj, da bi – tek na kraju, nikako ne na početku završio na nacionalnoj». (str. 215.) Socijalizam je u Jugoslaviji trebao smanjivati razlike između razvijenih i nerazvijenih. Tijekom svog postojanja razlike u razvijenosti sve su se više povećavale. Primjerice, razlika između najrazvijenije federalne jedinice Slovenije i najnerazvijenije Kosova povećana je između 1952. i 1989. s 1:3,9 na 1:7,9. Svi su počeli stavljati pod znak pitanja smisao i korist daljnjeg opstanka u takvoj zajednici. Ekonomske su prilike bile jedan od aspekata, koji je pripremio val nezadovoljstava. Percepcija o pravednom društvu svima se činila samo iluzijom.

Peto poglavlje «Krizna političkog sistema: ustavobranitelji protiv reformatora (1974-1984)» analiza je akcija koje su poduzete u svrhu provođenja Kardeljevog koncepta u politički život. U tomu kao i u prethodnom poglavlju opisuje se bit politike u ideokratskim porecima, kroz analizu rasprava o značenju i smislu Ustava. Jugoslavenska se politička arena, navodi autor ovdje prikazuje kao jedan veliki filološko-filozofski seminar, u kome sudionici raspravljaju o tome što zapravo znače koncepti koje su dogovorno promovirali, primjerice što znači da je pokrajina konstitutivni element federacije ili da su republike nacionalne države. Debata o političkoj situaciji iznjedrila je dvije skupine, jedne koji su bili mišljenja kako je ustavno rješenje iz 1974. dobro i da ga samo treba primijeniti i one druge koji su bili uvjereni da sistem treba ozbiljno reformirati. Od strane medija prva je grupa nazvana ustavobraniteljima (dominantni u Sloveniji i Hrvatskoj), a druga ustavoreformatorima (dominantni u Srbiji). Učvršćivanjem tih opcija unutar svake federalne jedinice sredinom osamdesetih još se više stvarao jaz između samih republika. Upravo ta unutrašnja homogenizacija i otvaranje prema nekadašnjoj opoziciji unutar vlastitih republika glavne su teme šestog i sedmog poglavlja. Šesto poglavlje «Nastanak alternativnih koncepata i uspon Slobodana Miloševića» Jović prati zbivanja u trokutu između elite, kritičke inteligencije i nezadovoljnih segmenata stanovništva u najvećoj mjeri u Srbiji. Ta je problematika praćena kroz prizmu konsolidacije uspostavljanja moći Slobodana Miloševića i njegovog cilja za uspostavom ustavnih promjena, najprije u Srbiji, a potom i u Jugoslaviji.

Sedmim poglavljem «Slovenija i Srbija: posljednje godine Jugoslavije (1988-1990)», autor nas kroz sukobe slovenske i srpske političke i kulturne elite dovodi do posljednjeg trenutka Jugoslavije – Četrnaestog kongresa SKJ odnosno do kraja Partije. To je trenutak kojim Jović završava knjigu, a ne samim formalnim raspadom države.

Važno je napomenuti kako je djelo bazirano na izuzetno dobrom i kvalitetnom izboru velikog broja razgovora koje je autor vodio sa samim sudionicima političkih događaja. Ništa manje u tomu ne zaostaju i memoarska djela, dnevni, knjige, novinski intervjui, novinski izvještaji, deklaracije i zaključci iz opisanog vremena. Vrijednost

rada jest u tome što je on ponudio novu interpretaciju događaja, utemeljenu ponajprije na ideji o Jugoslaviji kao ideološkoj i ideokratskoj zajednici, oslanjajući se u metodološkom smislu na ideje povjesničara političkih ideja Quentina Skinnera. Svakako velika se manjkavost nalazi u tome što se u najvećoj mjeri intervjuirani sudionici prisjećaju ili točnije svjedoče o svojim postupcima i shvaćanjima s dva do tri desetljeća odmak. Uzmemo li to u obzir, s pravom se može dovesti u sumnju interpretacija koja nastaje kao produkt na osnovi takvih izvora. Jovićev rad svakako je jedan od onih koji će svojom provokativnošću i inovativnim pristupom, nadamo se, bar kada je riječ o domaćoj historiografiji pobuditi interes za nove putove u interpretiranju naše ne tako davne prošlosti.

Tomislav ANIĆ

Predstavljanje *Annales, series historia et sociologica*, godište 12, 2002., brojevi 1 i 2, održano 6. ožujka 2003 u Kopru.

Kao i prijašnji i dvanaesto godište *Annales* nastalo je kao rezultat suradnje istraživača iz brojnih znanstvenih područja koji djeluju u okvirima različitih institucija u srednjoeuropskom i sredozemnom prostoru. Što se tiče izbora sadržaja, *Annales* ostaju vjerni tradiciji izrazito interdisciplinarnog i interinstitucionalnog pristupa. Tako su u ovom godištu u historiografsko-sociološki seriji sakupljene 32 znanstvene rasprave i 16 članaka te recenzija. Autori dolaze iz Francuske, Hrvatske, Italije, Švicarske i Slovenije.

Prvi broj obuhvaća 17 rasprava koje su raspoređene u četiri tematske cjeline. Najopsežnija je prva cjelina pod naslovom slovensko-hrvatski politički odnosi u Habsburškoj monarhiji. Tematski sklop, koji obuhvaća šest rasprava, nastao je na poticaj Znanstveno-istraživačkog središta, a u njemu su surađivali i predstavnici dviju hrvatskih institucija: Hrvatskog instituta za povijest i Zavoda za povijesne znanosti HAZU iz Zadra. S hrvatske strane pripremu priloga koordinirao je dr. sc. Stjepan Matković, za što mu se ovdje još jednom zahvaljujem.

U tematskoj cjelini su, inače, predstavljeni rezultati šesterice slovenskih i hrvatskih povjesničara. Osim potpisanog, svoje su priloge napisali Zlatko Matijević, Stjepan Matković, Zoran Grijak, Marijan Diklić i Salvator Žitko. Na temelju arhivskoga gradiva i tiskanih izvora prikazani su temeljni obrisi razvoja suradnje slovenskih i hrvatskih političara u zadnjim godinama Austro-Ugarske. U središtu pozornosti autora najviše su veze između stranke slovenskog političkog katolicizma i hrvatskoga pravaškog pokreta. Precizno su vrednovane ocjene slovenskih i hrvatskih političkih vođa o rješenju "jugoslavenskog pitanja" u Austro-Ugraskoj te njihovi državnopravni koncepti. U dvama priložima posebno se obrađuje politička suradnja u primorskim pokrajinama Habsburške monarhije.

Druga tematska cjelina obuhvaća područje istarske dijalektologije. Cjelinu otvara rasprava Viktora Božeca, koji na temelju dugogodišnjih promatranja i bilježenja posebnosti čakavštine u južnoj i zapadnoj Istri na primjeru glagola *hodati* upozorava na jezično bogatstvo ljudskog govora. Jasna Gačić, s Filozofskog fakulteta u Puli, u svojoj studiji pokušava ustanoviti kakvu je ulogu imao tršćanski govor u prošlosti kao izvor za romanske elemente u govorima južne Hrvatske. Tematsku cjelinu zaključuje kolegica s Filozofskog fakulteta u Puli Sandra Tamaro koja opisuje imena domaćih životinja u istriotskim dijalektima. Uspoređuje ih s etimološkog stajališta s latinskim zoonimima u mletačkom, furlanskom i drugim romanskim jezicima.